

Helene Ehriander

”Skriv fritt och av hjärtans lust!” Maktförhållanden och barnboksideal i Astrid Lindgrens verksamhet som förlagsredaktör

Astrid Lindgren arbetade som huvudredaktör på Rabén & Sjögren från 1946 till 1970 och ansvarade under denna långa tidsperiod för förlagets barnboksutgivning. Redan när hon tillträdde sitt arbete på förlaget var hon välkänd som författare till den uppmärksammade boken om *Pippi Långstrump* (1945). Rabén & Sjögren var vid denna tid ett ungt förlag som bara några år tidigare, 1942, startat sin verksamhet men som tidigt profilerade sig genom att ge ut kvalitetsböcker för barn och ungdom. Astrid Lindgren balanserade i sitt arbete som förlagsredaktör mellan krav på pedagogik och önskemål om estetik samt mellan tradition och förnyelse. Hon visade i sitt arbete som förlagsredaktör för en hel generation svenska barnboksförfattare att det väsentliga i deras skrivande skulle vara kvalitet och hänsyn till barnläsaren, och hon arbetade för att de som var verksamma på det barnlitterära fältet skulle få så drägliga arbetsvillkor att de skulle kunna delta i det litterära livet på samma villkor som alla andra författare.

Astrid Lindgren (1970) uppmanade blivande barnboksförfattare att skriva ”fritt och av hjärtans lust”. Om man studerar periodens barnlitterära fält finner man att det fanns en rad begränsningar som styrde både förlagen och författarna när deras manus sedan skulle bedömas för utgivning. I denna artikel studerar jag några av de maktförhållanden som präglade tidens barnlitterära marknad och som därigenom också spelade in i kontakten mellan Astrid Lindgren, i egenskap av förlagsredaktör, och den finlands-svenske barn- och ungdomsboksförfattaren Kai Söderhjelm (f. 1918 i Helsingfors, d. 1996 i Göteborg). Maktförhållandena är strukturer som synliggörs på flera nivåer och berör såväl genusfrågor som relationen huvudstad och landsort. Det rör sig dessutom om värderande och styrande synpunkter på vad som vid denna tid ansågs lämpligt respektive olämpligt för barn att läsa samt hur en berättelse för barn skulle skrivas för att uppskattas av de vuxna förmedlarna av barnböcker. Att skriva ”fritt och av hjärtans lust” är ett gott råd för att få författares kreativitet att flöda, men för att möjliggöra stor spridning, höga upplagor och ekonomisk lönsamhet gällde det också att anpassa sig till de litterära institutionernas oskrivna lagar.

Forskningsöversikt

I min doktorsavhandling *Humanism och historiesyn i Kai Söderhjelmns historiska barn- och ungdomsböcker* skriver jag i avsnittet ”Från refusering till lovord” om hur Söderhjelm under sitt författarskap anpassat sig till sin förlagsredaktörs, Astrid Lindgrens, synpunkter och hur han tillerkänner henne en säker blick för hur en bra barnbok ska se ut (Ehriander 2003, 47–53). Vad jag inte riktigt insåg då är de uppenbara maktförhållanden som fanns i relationen mellan förlaget, företrätt av Astrid Lindgren, barnboksmarknaden och författaren, och i den här artikeln vidareutvecklar jag denna aspekt.¹ Vem av dem som hade ”rätt” i resonemangen kring insända manus är ointressant, och både Astrid Lindgren och Kai Söderhjelm arbetade för harmoni i relationen och för barnlitteraturens bästa. Det är dock nödvändigt att problematisera de maktförhållanden som rådde för att få en mer nyanserad och korrekt bild av de villkor som styrde förlagsarbetet och som därmed påverkade författarna. Astrid Lindgren var i egenskap av förlagsredaktör tvungen att fatta beslut som ibland ”sved i skinnet” på den författare som blev refuserad, och det ansvar hon tog för förlaget och barnläsarna innebar att hon, utifrån författarnas perspektiv, hade makt över insända manus (Sköld Nilsson 2012, 12). Astrid Lindgren hade en berömd intuition för hur en bra barnbok skulle se ut, och hon månade på många sätt både vänligt och diplomatiskt om sina författare och illustratörer och tog hand om dem både som vänner och kollegor (Dur Fläckman 2012, 49). Kai Söderhjelm var nöjd med att hans böcker kom ut, och han lärde sig att respektera och acceptera såväl Astrid Lindgrens synpunkter som barnboksmarknadens villkor. Ändå fanns det en ojämn maktbalans där Söderhjelm var beroende av förlagets oskrivna policy och Astrid Lindgrens tankar om hur en bra barnbok skulle se ut med tanke på både sitt fortsatta författarskap och sin ekonomiska situation.

Denna maktrelation blev synlig för mig då jag läste den holländska författaren och översättaren Rita Törnqvist-Verschuurs bok *Den Astrid jag minns* (2011). Törnqvist-Verschuur var Astrid Lindgrens holländska översättare, och hon skriver varmt och insiktsfullt om såväl sitt samarbete som sin vänskap med Astrid Lindgren. I hennes minnesbok finns avsnitt som påminner om avsnitt i Kai Söderhjelmns memoarbok *Hellre kärlek än krig* (1991), som alltså skrevs tjugo år tidigare. De båda författarna uppskattar och beundrar Astrid Lindgren och de längtar på olika sätt efter att bli sedda och bekräftade av henne. Rita Törnqvist-Verschuur (2011, 78, 115) skriver om hur Astrid Lindgren tillhör alla och ingen, att det är Lindgren som bestämmer hur och när det ska kramas och hur det svider när Törnqvist-Verschuur upplever att vänskapen med Astrid Lindgren fått sig en knäck och Lindgren i breven tilltalar henne med ”Kära Rita” istället för ”duva”, ”docka” och ”gullpudra”. Kai Söderhjelm (1991) skriver uppskattande och beundrande om Astrid Lindgren både som författare och förlagsredaktör, men det finns också en önskan om att vara något speciellt för henne. Söderhjelm ber upprepade

gångar i brev till Lindgren att hon ska komma som gäst till det bibliotek i Göteborg där han arbetar och han beskriver sin besvikelse över att han, som bor långt ifrån Stockholm, inte kan komma till förlagets sammankomster för författare och att han känner sig utanför och förbisedd. Kai Söderhjelm, som var en stillsam och eftertänksam man som gärna förde lågmälda samtal, berättar också i sin memoarbok om när Astrid Lindgren bjudit hem honom och Harry Kullman för att de ska bekanta sig med varandra. Det finns ett stråk av missräkning när han återkallar minnet:

Det blev förstås inte så mycket hemma hos henne. Först åt vi middag på Stallmästargården, och när vi väl hade kommit hem till Dalagatan, hade både Astrid och Harry lust att gå på bio. Jag minns tyvärr inte mer än att det var en amerikansk film. Just när vi hade satt oss i salongen, kom Vilhelm Moberg in och satte sig framför oss. Astrid och han gjorde inga tecken att känna varandra, men jag upplevde verkligen att man i Stockholm ständigt hade stora författare kring sig. (Söderhjelm 1991, 177.)

I dessa båda exempel blir det tydligt att Astrid Lindgren gjorde sitt bästa för att räkna till för alla, men att det ständigt satt författare, vänner och kollegor som väntade på att hon skulle få tid med dem och som längtade efter hennes sällskap och synpunkter. Både Kai Söderhjelm och Rita Törnqvist-Verschuur är medvetna om detta, men det finns ändå en känsla av besvikelse när de inser att Astrid Lindgren som betyder så mycket för dem också har många andra att ta hänsyn till och att tiden är knapp.

Maktförhållanden

Astrid Lindgren kom att bli en frontfigur för Rabén & Sjögren, en roll som hon dels skapade åt sig genom att själv skriva uppskattade barnböcker som utgavs på förlaget, dels fick sig tilldelad av en publik som värdesatte hennes författarskap. Som Petter Åkerman (1992, 16) lyfter fram, hade förlagschefen Hans Rabén ett brinnande intresse för barnlitteraturen och insåg tidigt vilken potential denna hade för förlagets framtid:

Satsningen på barn- och ungdomsböcker av god kvalitet är ett typiskt exempel på Rabéns känsla för vad som låg i tiden och att det var en ”framtidslinje”. Hans engagemang i barn- och ungdomsböcker gav honom också ett internationellt anseende, som bl a ledde till att han 1956 blev president för International Board on Books for Young People, skapare som han var av en svensk sektion av ungdomsrådet. (Åkerman 1992, 16.)

Alvar Wallinder ställer i sin bok *Vem bestämmer?* från 1986 viktiga frågor kring den svenska barnboksmarknaden. Titeln indikerar maktförhållanden: det är någon som bestämmer över någon annan och det någon annan skrivit. Kai Söderhjelm är en av de författare som Wallinder varit i kontakt med i samband med sin undersökning. I ett brev till Alvar Wallinder 1983 är Kai Söderhjelm frispråkig och bestämd i sin åsikt att förlagen är känsliga för trender i tiden och att de tar stor hänsyn till vad förmedlarna,

främst lärare och bibliotekarier, tycker. I hans ordval märks också en uppflammande och gnagande irritation i förhållande till förlag rent generellt:

Jag är övertygad om att det är förlagen långt mer än författarna som styr tendenser i utgivningen. Vad förlagen nosar sig till om ungdomens, bibliotekariernas och de tongivande recensenternas tycken, bestämmer vad som skall ges ut kommande år. (Söderhjelm, citerad i Wallinder 1987, 57.)

Astrid Lindgren nämns inte i detta sammanhang och inte heller då Söderhjelm aktualiserar genusaspekten genom att lyfta fram den sneda könsfördelningen bland redaktörerna som ett problem för manliga författare:

Bortsett från Bonniers som ofta har manliga chefer, har de flesta förlag kvinnor på sina avdelningar för ungdomsböcker, troligen också som lektörer. Det ger utmärkta resultat när det gäller barnböcker och kanske "flickböcker" men det kan slå helt snett när det gäller böcker av manliga författare för i första hand pojkar som läsare. Lektören har ingen att identifiera sig med i boken och tror vagt att pojkar skall ha spänning och motorcyklar mm, och andra sorters böcker kan få svårt att komma ut. (Söderhjelm, citerad i Wallinder 1987, 119.)

Kai Söderhjelmns argumentation förefaller idag förlegad, men härrör förmodligen från hans egna yrkeserfarenheter från en kvinnodominerad bransch samt de uppfattningar som var förhärskande vid denna tid – och vi måste också påminna oss om att Söderhjelm och hans jämnåriga kollegor föddes för snart hundra år sedan. Vad gäller irritationen gentemot förlag i allmänhet finns här likheter med de uppfattningar han ventilerar i sina första brev till Astrid Lindgren 1958, det vill säga 25 år tidigare (se nedan). Om man läser den fortsatta brevväxlingen med Astrid Lindgren samt hans memoarbok får man uppfattningen att han ändrat åsikt om förlagen efter att ha tagit del av Astrid Lindgrens synpunkter. Ur ett maktperspektiv är det därför intressant att Söderhjelm på en rak fråga från Alvar Wallinder svarar som han gör och alltså tycks återvända till sin ursprungliga åsikt. Att Kai Söderhjelm beundrade och respekterade Lindgren råder det ingen tvekan om, men det finns en tillbakahållen frustration gentemot de olika aktörerna på det barnlitterära fältet bakom den tacksamhet och vänskap han känner gentemot Astrid Lindgren som person.

Inom bokhistorisk forskning framstår ofta bokmarknadens historia som en framgångssaga med män i alla roller: bokförläggare, boktryckare, författare och bokhandlare. Ragni Svensson (2014) skriver om detta samt om en bristande genusteoretisk medvetenhet inom forskningsfältet, i sin artikel "Outsidern i centrum. Bokförläggaren Bo Cavefors i 1960- och 1970-talens svenska medielandskap". Att lyfta fram kvinnors olika roller på bokmarknaden är i sig ändå inte det samma som att uppmärksamma de maktstrukturer som formar och begränsar dessa (Svensson 2014, 292–293.) Det som är intressant i Söderhjelmns uppfattning är att det här är omvända förhållanden – enligt

honom är det männen som blir begränsade i en kvinnodominerad bransch. Förlagsredaktörerna på de större förlagen var vid denna tid av tradition män, medan man för vissa lågavlönade sysslor såsom assistenter och sekreterare oftast anställde kvinnor, eftersom man föreställde sig att dessa tjänster inte kunde attrahera män. I den mån kvinnor förekom som förlagsredaktörer var det inom det barnlitterära eller populärlitterära området. Dessa områden var förknippade med låg status och ansågs sakna kulturell ambitionsnivå, skriver Barbara F. Reskin (1990, 96) i artikeln "Culture, Commerce, and Gender: The Feminization of Book Editing". Intressant här är att Astrid Lindgren tvärtom hade hög status och hög kulturell ambitionsnivå både i rollen som författare och i rollen som förläggare. Hon hade dessutom såväl inflytande och status som respekt långt utanför det barnlitterära området, något som blir uppenbart i de debatter hon deltog i gällande skattepolitik och djurens välfärd.² Astrid Lindgren var långt ifrån maktlös, och hon använde den makt, det symboliska, sociala och kulturella kapital hon hade som älskad författare och nationalikon, till att tala för dem som inte själva kunde göra sin röst hörd: barnen och djuren. Ragni Svensson skriver vidare i sin artikel att den moderna förläggaren i takt med bokmarknadens tillväxt har tillskansat sig alltmer makt, såväl ekonomisk som symbolisk sådan. Hon lyfter också fram, med hänvisning till Johan Svedjedal (2009, 21), professor i litteraturvetenskap med inriktning mot litteratursociologi, att en viktig uppgift för förläggaren har ansetts vara att dela med sig av denna makt eller goodwill till de författare man knutit till sig. (Svensson 2014, 295–296.) Utifrån detta är det också intressant att studera hur Astrid Lindgren använde sitt kulturella kapital i syfte att förbättra villkoren för sina författarkollegor.

Barnboksförfattarnas arbetsvillkor

Vid tiden för Astrid Lindgrens debut på 1940-talet befann sig barnlitteraturen i en svacka som placerade den långt ut i marginalen, något som hon själv konstaterar i artikeln "I sanning vedervärdig busunge fyller 40" som från början var införd i tidskriften *Barnbokens* höstnummer 1985. Hon påpekar att det fanns ett ointresse hos förlagen och att de flesta böcker för barn var fula och torftiga översättningar om yrhättor och tjuvpojkar: "Varför hade det blivit så illa ställt? Ja, hur kunde det vara annat, så länge ingen tog barnböckerna på allvar och verkligen krävde kvalitet?" (Lindgren 2007, 117.)

Barnboksförfattarna hade dåliga arbetsvillkor, böckerna recenserades i översiktliga samlingsrecensioner före jul och ersättningen för utfört arbete var lägre än för de författare som skrev böcker för vuxna. Flera författare satt fast i en karusell av förskott och skulder till förlagen. Andra tog extraarbeten för att klara sin försörjning, alternativt ägnade sin fritid efter ordinarie arbete åt att skriva barnböcker. Vintern 1952–53 pågick en debatt, startad av Svenska Ungdomsförfattarföreningen, där författarna till barn- och ungdomsböcker framförde krav på bättre levnadsvillkor. I artikeln "Ungdomsförfattarna

undrar – måste vi tigga oss fram”, införd i *Arbetaren* den 23 januari 1953, finns ett foto på Astrid Lindgren med bildtexten: ”Astrid Lindgren: Rabén & Sjögren har verkligen sökt göra något för att förbättra ungdomsförfattarnas position.” Astrid Lindgren berättar i artikeln att Rabén & Sjögren avsatt pengar för förlagsstipendier, och signaturen ”Gripen” kommenterar detta med att: ”Denna upplysning är också en av de sällsynt få positiva som gått att erhålla.” Därefter citeras Astrid Lindgren:

Nog har ungdomsförfattarna i stora stycken varit missgynnade, och deras aktion är behjärtansvärd. Kvar står dock det faktum att också andra författare, på några lysande undantag när, har det ganska illa ställt med ekonomin. Än så länge. Vi får väl önska en förbättring på alla håll – där förbättringar behövs. (Lindgren, citerad i ”Gripen” 1953.)

Detta är av intresse eftersom Astrid Lindgren var en av de få barnboksförfattare som hade relativt goda inkomster själv och eftersom hon samtidigt var mån om att hennes författarkollegor skulle få drägligare villkor. Här sitter hon verkligen på två stolar och argumenterar också i egen sak när hon slår fast att barnboksförfattares arbete ska tas på större allvar och tillmätas större betydelse.

Astrid Lindgren var tidigt ute med att kräva samma kvalitet på en barnbok som på en bok för vuxna och samma villkor för en barnboksförfattare som för en vuxenboksförfattare, oavsett vilken roll hon befann sig i. Hennes synsätt har präglat inställningen till barn och barnlitteratur på flera nivåer samt bidragit till att utveckla en seriös och litterär syn på böcker för barn. Att hon trots läsarnas och författarkollegornas uppskattning emellanåt arbetade i motvind blir uppenbart med tanke på vilken status barnboken egentligen hade i Sverige och på att barnboksförfattarna så sent som 1974 ännu öppet kunde kritiserats för att vara andra rangens författare och ”anpasslingar”. När Svenska Akademien 1974 skulle utse en ersättare för den bortgångne Pär Lagerkvist på stol nummer 8 var Astrid Lindgren ett av de hetaste namnen. I en osignerad artikel i *Expressen* den 11 september 1974 diskuteras den tungt vägande ledamoten Artur Lundkvists motstånd mot Astrid Lindgren och barnlitteraturen. Värt att noteras här är att Lindgren folkkärt och familjärt nämns vid förnamn, något som hade varit otänkbart vad gäller den högt respekterade ”Artur”. Artikeln avslutas med: ”Men vi håller tummarna för Astrid. Och skall vi slå vad om vem som är mest läst år 2024 – Astrid Lindgren eller Artur Lundkvist?” (*Expressen* 1974)

Två dagar senare citeras i *Expressen* en radiodebatt där akademiledamoten Artur Lundkvist uttalat sig ofördelaktigt om barnlitteratur och Astrid Lindgren:

Om barnböcker vill jag säga en enda sak. Jag tycker att det talas alldeles för mycket om dem. Det är inte särskilt märkvärdigt med barnböcker enligt min mening. Jag skulle vilja säga att de inte ens behövs. Nu ska jag motivera det, för det är jag skyldig till. Mitt personliga exempel, och det kan kanske duga i det här fallet, jag har praktiskt taget aldrig läst barnböcker. / Jag läste vanliga

klassiker i 8-9-10-årsåldern och det är utmärkta barnböcker. De är mycket bättre än Astrid Lindgren, än vad några av de här divorna kan skriva. [--] / Jag tycker att det är så många barnboksförfattare som uppträder med stora later och som gör sig så märkvärdiga. De tror att de är så oersättliga. Det är inte alls på det sättet. Det är ett utmärkt geschäft, det vet jag. Man tjänar mycket pengar på det, men för det mesta är det rena fäsörprodukter. Det är anpasslingar som sitter och skriver. De skulle säkerligen inte kunna hävda sig på den vanliga bokens nivå, utan då tillgriper de barnboken. (Lundkvist, citerad i Klevard 1974.)

Artur Lundkvist försökte senare dementera vad han sagt, men en bandinspelning fanns kvar som bekräftade att citatet var korrekt. Den som blev invald i Svenska Akademien var poeten och katoliken Östen Sjöstrand, uppenbarligen ett mindre kontroversiellt val än Astrid Lindgren. Trots hennes många insatser för barnlitteraturen räckte inte hennes meritlista till eftersom barnlitteraturen ännu inte ansågs tillräckligt respektabel och hennes eget kulturella kapital i detta sammanhang vägde för lätt.

Korrespondens mellan Astrid Lindgren och Kai Söderhjelm

En av de mest intressanta bevarade brevväxlingarna vad gäller Astrid Lindgrens roll som förlagsredaktör är den mellan henne och Kai Söderhjelm, som nu finns att läsa på Åbo Akademis handskriftsavdelning. De hade brevlades kontakt i över 25 år, och Kai Söderhjelm skrev alla sina brev till Astrid Lindgren med karbonpapper emellan, varför denna brevsamling i det närmaste är komplett.

I denna korrespondens finns en omfattande diskussion om hur böcker för barn bör se ut och om de ekonomiska villkoren för barnboksförfattarna, det vill säga om hur låga royalties, förskottshonorar och hopp om prispengar påverkar författarens vardag. Det är uppenbart att Kai Söderhjelm, som ständigt var i behov av de extrainkomster publicerade böcker innebar, var av den uppfattningen att förlaget satt på ett ekonomiskt kapital och att förlagsredaktören Astrid Lindgren hade en maktposition där hon kunde påverka hur detta kapital användes och vilka författare och böcker som blev publicerade.

De första breven mellan Kai Söderhjelm och Astrid Lindgren rör ungdomsboken *Vi i Skojar-Haga* (1952). Naturligt nog finns direkta diskussioner kring hur böcker bör skrivas framför allt i de första årens korrespondens, och det är också här som Kai Söderhjelm är mest upprörd över hur hans texter behandlas av förlaget. I den tidiga korrespondensen kan man läsa irriterade formuleringar likt de han senare formulerade i ovannämnda brev till Alvar Wallinder. Det brev som inleder den bevarade brevväxlingen är från Astrid Lindgren, och hon svarar där på ett ilsket brev från Kai Söderhjelm där han irriterar sig över manustvättaren, som enligt hans åsikt har gått alltför hårt och ovarsamt fram med hans manus. Astrid Lindgren (18.2.1952) intar en medlande hållning och rättar tillbaka en del av okynnesändringarna samtidigt som hon försvarar manustvättaren dels genom att låta en del av ändringarna stå kvar, dels genom att inte

ens antyda vem det är som varit i farten. Ändringarna är till övervägande del av språklig karaktär men det finns även några ändringar som har med värderingar att göra: ”Att manuskriptet har tagit bort ’fan’ och könsumgänget beror på generella order ovanifrån. Annars blir Era kollegor, bibliotekarierna, alldeles fly förbannade och vägrar att köpa boken till sina ungdomsavdelningar.” Kai Söderhjelm (21.2.1952) svarar att han som författare har haft en bestämd mening med vart enda ord och att en manustvättare inte kan veta lika bra som han vad som avses, och han pekar på fel som gjorts i samband med bearbetningen av manuskriptet. Han vänder sig mot manustvättarens kommandering som lett till syftningsfel och han retar sig på att språket ska likriktas mot stockholmsdialekt samtidigt som han är upprörd över att författaren inte självklart ges tillfälle att se över manuset efter rutinmanustvättning. Det är tveksamt om det faktiskt fanns några generella order ovanifrån – i så fall skulle dessa vara från Hans Rabén – då Astrid Lindgren hade stor frihet i egenskap av förlagsredaktör och sedermera förläggare. Det som är mest troligt är att Astrid Lindgren har ”på känn” vad som passar sig och har en osviktig känsla för vad ”marknaden” kan tåla.

Tre månader senare är *Vi i Skojar-Haga* färdigtryckt och Kai Söderhjelm har fått ett antal friexemplar med posten. När han tittar i dem upptäcker han att det är manustvättarens ändringar som gått i tryck och de små omarbetningar som han själv gjort är borta. Till Astrid Lindgren skriver han då:

Boken ser ju trevlig ut utanpå fränsett att omslagstecknaren [Hans Arnold, min anm.] tydligen aldrig varit i Göteborg och att mitt namn den här gången är felstavat överallt där det förekommer. På tidigare böcker har det varit rätt åtminstone på titelbladet. Men det ger ju lyckligtvis en fingervisning åt folk som känner mig, att jag inte är ensamt ansvarig för innehållet. (26.5.1952.)

Kai Söderhjelm's irritation är stor och han meddelar att han inte tänker ge ut fler böcker på Rabén & Sjögren om han inte får inskrivet i kontraktet att han får se och godkänna ändringarna innan de trycks. Astrid Lindgren (29.5.1952) svarar omedelbart ”privat till Er för att tala om att jag är arg. Jag är så arg, så jag far illa av det”. Hur detta beklagensvärda fel uppstått kan hon inte begripa men hon ber förkrossad om ursäkt på förlagets vägnar och avslutar brevet ”I säck och aska”.

I ett brev från juni 1953 bemöter Astrid Lindgren Kai Söderhjelm's artikel ”Läsning för barn” i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, införd i maj samma år, där han gett ord åt sitt missnöje med bland annat den barnlitterära marknads förlag och recensenter. Han deklarerar där att han själv är författare, och i förlängningen blir därför artikeln ett offentligtgörande av den kritik han vid denna tid riktar mot Rabén & Sjögren och den makt de besitter. Han beklagar i artikeln att förlagen försöker ”likrikta”, det vill säga att förlagen har en bestämd och snäv uppfattning om hur barnböcker ska se ut och att det som författare gäller att anpassa sig efter detta. Han framhåller vidare att personliga

åsikter tvättas bort, att förläggare är konservativa och att barnlitteratur har låg status. Astrid Lindgren (11.6.1953) berömmar i sitt brev artikeln för att vara ”utomordentligt välskriven och bra” och hon bemöter den sakligt och engagerat. Istället för att ta åt sig personligt skriver hon ”att jag som helhet instämmer med Er alldeleskolossalt”. När hon gjort några reflexioner kring barnlitteraturens ekonomiska villkor övergår hon till att

vilja invända lite mot det där Ni skriver om att förlagen ”stryker och ändrar för att följa vad som för ögonblicket är lämpligt.” Att Ni tyvärr har råkat ut för en idiot till granskare som gjorde en del fåniga ändringar, innebär inte att Ni blev utsatt för några ingrepp som i sin helhet förändrade något av bokens karaktär eller tog bort Er personlighet. Och om det kanske är så att förlagen är lite ängsliga för att få med ”sexualia” i ungdomsböcker, så får Ni ställa Era egna till svars – bibliotekarierna. [--] Och om ungdomar har kommit till den ålder och mognad att de ska läsa om sexualia, så finns det ju en synnerligen rikhaltig litteratur att gå till. Är det inte ganska skönt att det finns en övergångslitteratur som är fri från skildringar på just det området? (11.6.1953.)

Därefter betonar Astrid Lindgren att författarna inte får i uppdrag att arbeta om sina manus för att följa förlagens nyckel utan för att det ska bli bra böcker och att förlaget måste ge böckerna säljande titlar för att författarens böcker ska bli sålda. Vad gäller bristerna i manus hänvisar Astrid Lindgren till sin egen roll som författare och till att det inte alltid är lätt att se bristerna i det man själv skriver. Genom att ta upp sitt eget författarskap jämför sig och solidariserar sig därmed Astrid Lindgren med Kai Söderhjelm.

Kai Söderhjelm (14.6.1953) svarar: ”Vi är överens, vi är överens i stort, så jag ber om ursäkt att jag ändå skriver. Men allt är ännu inte bra på det här området, och Ni är den som bäst kan ta tillvara barnbäckernas intressen, författarnas också, och barnens.” Att biblioteken skulle motarbeta vågad ungdomslitteratur håller han inte med om. Istället menar han att de på bibliotekariehåll alltid skyller på folkskollärarna ”som om de var särskilt känsliga och konservativa”. Här är det intressant att se hur eniga och oeniga Kai Söderhjelm och Astrid Lindgren är på en och samma gång. Oenigheten har uppenbarligen sin grund i att de sitter på olika stolar och försvarar sina yrken. Astrid Lindgren är författare och förläggare samtidigt. Kai Söderhjelm är författare, bibliotekarie, recensent, redaktör för *Biblioteksbladet* med mera. I sina roller som författare är de eniga men de strävar även efter att tillvarata de intressen som följer med deras andra sysselsättningar. Här blir det också uppenbart att Söderhjelm är medveten om och hyser förtroende för det kulturella kapital Astrid Lindgren besitter. Han visar också medvetenhet om hur textens väg från författare till läsare, så som Alvar Wallinder (1987, 10) skisserar i en modell kallad ”Barn- och ungdomsbokens väg från författare till läsare”, är kantad av aktörer och institutioner som har makt att påverka om boken ska bli framgångsrik eller inte. I en klippsamling som förvaras i Adam Helms arkiv på Stockholms universitetsbibliotek finns bevarade artiklar som visar hur Astrid Lindgren rörde sig ute bland författare, lärare, bibliotekarier och läsare under bokdagar och arrangemang för

läsfrämjande. Hon hade i sina olika roller direkt kontakt med de personer som köpte böcker som Rabén & Sjögren gett ut, antingen de var skrivna av henne själv eller av någon annan. Hennes uppfattning om vad som var lämplig läsning för barn och unga måste ses i ljuset av samtiden och mot bakgrund av bokmarknadens struktur vid denna tid. För att författarens text skulle nå barnläsaren måste den passera inte bara bokförlaget utan också bokhandel, bokklubbar, Bibliotekstjänst, recensenter, bibliotek samt lärare och föräldrar. Barnet kunde nämligen inte komma åt den tryckta boken om den inte accepterats och köpts in i några av dessa led. Undantaget på marknaden var B. Wahlströms långserieböcker som vände sig direkt till barnköparen genom att ha ett pris som motsvarade den samtida genomsnittliga fickpengen för ett barn. (Ehriander 2001.)

Refuserat formexperiment

Våren 1955 avgjordes en tävling på Rabén & Sjögren. Söderhjelm hade under pseudonymen Kalle Kaivopuisto skickat in manuset till en ungdomsroman om vinterkriget med titeln *Aldrig kom den sommarn*, och innan han hunnit få besked av förlaget läste han i tidningen vilka som fått pris och fann att han inte tillhörde dem. Besvikelsen var stor och han skrev till Astrid Lindgren för att få närmare besked (30.5.1955). Astrid Lindgren (1.6.1955) svarade omgående och förklarade att det var en pina för henne att behöva skriva och ”att sitta och uttala mig om ett verk som en annan människa har lagt ner så mycket av sin själ i, så mycket tid, så mycket arbete, så mycket intresse”. Detaljerat beskriver hon sedan manuskriptets öden medan det lästs av lektörer, juryn och slutligen av henne själv och hur ingen funnit det lämpligt att ges ut som ungdomsbok. När Astrid Lindgren inte ville ge ut *Aldrig kom den sommarn* motiverar hon det utförligt, och det framgår att beslutet helt och hållet berodde på hennes subjektiva uppfattning om den litterära kvaliteten. Vidare skriver Astrid Lindgren att hon vänder sig mot sättet att berätta om kriget, att det inte berör eftersom det ger läsaren ”*författarens* syn på ungdom och krig nästan till övermått”. Hon menar även att boken har för lite dialog för en ungdomsbok och att den väsentligen saknar spänning. Hon föreslår också att Söderhjelm omarbetar boken, till exempel att han skriver den i första person. När Söderhjelm fått brevet dagen efter svarar han i uppgiven ton att han inser det riktiga i kritiken och att han är tacksam över att Astrid Lindgren skrivit ett så utförligt refuseringsbrev. Han vill ändå inte omarbeta boken till den av Astrid Lindgren föreslagna jagformen och han undrar varför kraven plötsligt blivit så höga när förlaget annars ger ut en del tveksamma och likgiltiga alster. (2.6.1955.)

En tid senare skriver Astrid Lindgren (juni 1955) i ett brev till Söderhjelm att hon bara tänker på den oskrivna boken om vinterkriget, den där huvudpersonen Tor Eriksson själv ska berätta om händelserna i jagform, och att hon känner på sig att den boken borde bli skriven. Hon ger konkreta förslag på hur skildringen kan börja och hur

Söderhjelm ska gå till väga för att få den intressant för den tilltänkta läsaren: ”Inbilla dig att han läser över din axel och skriv inte en enda mening som inte är avsedd *just för hans ögon*. Gör skildringen så spännande som du bara kan.” För detta experiment erbjuds han ”25 kr för ett halvt kapitel, 50 kr för ett helt”. Egna åsikter ”om ett och annat” visar att han inte underordnat sig sitt stoff tillräckligt, personskildringen blir lidande av detta samt av att kompositionen i boken inte är en lugn, episk linje. Lindgren vill att han ska ”dikta”:

Jag har en känsla av att vartenda ord i ”Aldrig kom den sommaren” är sant, att allt som finns där är upplevt. Men jag tycker nog att dikten kan få vara *lite* ”underbarare” än verkligheten. Är det inte så en författare ska göra – ska han inte ta av sitt verklighetsstoff, smälta ner det, få det på lite avstånd och låta det vara bakgrunden till de människoöden som han diktar fram. (Juni 1955.)

Kai Söderhjelm (12.6.1955) tänker över hennes synpunkter och svarar att han ändå inte tänker arbeta om sitt manus, och Astrid Lindgren (2.7.1955) gör ytterligare ett litet övertalningsförsök innan de släpper diskussionen. Astrid Lindgren har således inget emot en ungdomsbok om krig, om bara det berättas på ”rätt” sätt. Söderhjelm är trots detta övertygad om att han återigen är i otakt med förlagens trender, att det inte passar med en bok om krig och att det är känsligt med att Sverige inte hjälpte Finland tillräckligt mycket under kriget. I sin memoarbok *Hellre kärlek än krig* skriver han:

Manuskriptet var klart våren 1955, men återigen var det tre förlag som sa nej tack – krig passade inte i ungdomsböcker och jag hade inte rätt förstått hur mycket Sverige ändå gjorde för Finland och Norge. (Söderhjelm 1991, 92.)

Min uppfattning är att Astrid Lindgren är fullkomligt uppriktig när hon refuserar *Aldrig kom den sommarn* med hänvisning till den litterära kvaliteten. Hon tycker att den metafiktiva formen är för snårig och tilltrasslad för de tilltänkta läsarna och med viss rätt hävdar hon att läsaren inte lär känna huvudpersonen Tor ordentligt, vilket är ett avsiktligt val från Söderhjelmets sida, då han framställer Tor som något av en gåta. Däremot är det mycket intressant att Astrid Lindgren faktiskt ber honom att skriva om boken. Att det är en krigsbok och att den handlar om vinterkriget finns det inga invändningar emot. Dock vill hon att den ska vara mer underbar än den verklighet Söderhjelm skildrar. Här kan man verkligen undra vad hon avser. I Söderhjelmets manus omkom huvudpersonen Tor, och en förutsättning för att han själv ska kunna berätta sin historia i jagform, så som Lindgren föreslår, är att han överlever. En annan aspekt att fundera över är om Lindgren menade att de svenska insatserna i Finland skulle skildras som mer betydelsefulla. Man kan ytterligare fråga sig om en bok som tidsmässigt ligger så nära de faktiska händelserna borde sluta ”lyckligt”. Det är inte lätt att veta om här döljer sig några politiska motiv, men något som tydligt framgår är att Lindgren inte tror att den experimentella formen kan uppskattas av de tilltänkta läsarna. I egenskap av förlags-

redaktör har hon också ett ansvar för vad som går att sälja, och hon har säkert beaktat att den experimentella och nyskapande boken kunde bli missförstådd, fastna i den hinderbana Wallinder (1987, 10) skisserar i sin modell, och därmed bli svårsåld. Den välkända amerikanska förlagsredaktören och författaren Jean E. Karl (1967, 31–41), som likt Astrid Lindgren också satt på flera stolar samtidigt, skrev träffsäkert i artikeln ”A Children’s Editor Looks at Excellence in Children’s Literature” i *Horn Book Magazine* att en redaktör måste vara villig att välkomna nya, experimentella uttryckssätt, men naturligtvis handlar det hela tiden om överväganden.³

Anmärkningsvärt är att när Astrid Lindgren refuserar *Aldrig kom den sommarn* gör hon det med tanke på att den inte fungerar för barnläsarna. Att boken skulle kunna ges ut som vuxenbok ägnar hon inte en tanke.⁴ Man kan ana tämligen vattentäta skott mellan Rabén & Sjögrens olika avdelningar, men man kan också fundera över vad statuskillnaden mellan författare till vuxen- respektive barnlitteratur innebar. Astrid Lindgren skrev själv inga vuxenböcker och hon talar tydligt om i breven att hon vill behålla Kai Söderhjelm hos förlaget som barnboksförfattare. Hon skriver till exempel att hon blir ledsen när han flera gånger i breven antyder att han inte vill skriva barnböcker längre, och hon blir glad när han använder pseudonym när han får ett par barnböcker utgivna på andra förlag såsom B. Wahlströms. Efter att Kai Söderhjelm under pseudonymen Jonas Bergman fått hedersomnämning i Bonniers stora pristävling 1961 om den bästa nutidsromanen för unga människor mellan 15 och 19 år med *Aldrig kom den sommarn*, den bok som Lindgren refuserat sex år tidigare, skrev Astrid Lindgren (4.5.1961) till honom: ”Jag är också glad att Du låter oss få behålla Kai Söderhjelm och ger Bonniers Jonas Bergman. Vår lille Kai skall Du vara nu och alltid!”

I mars 1958 skriver Kai Söderhjelm (23.3.1958) att han skickar ett manus, ”Pojken som inte ville flytta”, och att han själv tycker att manuskriptet har många fel. Han skriver också: ”Jag är inte mera så där mallig och självsäker att jag vägrar att göra ändringar och tillägg, men då vill jag veta vad som skall ändras, strykas eller läggas till.” Redan efter en vecka har Astrid Lindgren läst manuset och svarar med utförliga synpunkter. Hennes viktigaste önskan är att det ska tillfogas ytterligare ett kapitel i slutet där huvudpersonen får en vän på den nya bostadsorten. (1.4.1958.) Kai Söderhjelm (7.4.1958) förklarar sig villig att göra alla de föreslagna omarbetningarna, och han anser att Astrid Lindgren har rätt i sin kritik. Ett par veckor senare är omarbetningen klar och Astrid Lindgren (april 1958) skriver att den är ”bra”. Under resans gång har bokens titel ändrats, och den slutgiltiga titeln *Björn rymmer till fjälls* är Kai Söderhjelmets eget förslag (25.4.1958). Kai Söderhjelm hade med denna bok nått den punkt där han och hans förläggare var överens om hur en god bok för unga läsare skulle se ut, hur den skulle skrivas och vad den skulle innehålla. När Kai Söderhjelm fortsättningsvis sänder nya manus till Astrid Lindgren intar han en ödmjuk hållning, berättar att han arbetat så

mycket med manuset att han blivit trött på det och har svårt för att bedöma det. Att Kai Söderhjelm kan kosta på sig denna tillit och att han inte längre på samma sätt upplever ett underläge beror säkert på att Astrid Lindgren på ett generöst sätt lyckats med den svåra konsten att ge konstruktiv kritik och samtidigt ge så mycket beröm att de nått en jämvikt där Kai Söderhjelm vet vad som förväntas av honom och accepterar att skriva under dessa förutsättningar.

I det litterära systemet är barnboksutgivningen unik i och med att förmedlarledet för det mesta är avgörande för en boks möjligheter att nå fram till läsarna. Om inte förlaget, agenterna, folkbiblioteken och skolbiblioteken, bokhandeln samt lärare och föräldrar tycker att boken är lämplig för barn, har den mycket svårt att nå fram till den tänkta målgruppen. Och föreställningarna om vad barn bör läsa är naturligtvis tidsbundna. Barnen har i allmänhet inte de ekonomiska resurser som behövs för att köpa de böcker de vill ha, och därmed kan de heller inte komma bort från förmedlarledets synpunkter på vad som är bäst för dem. Siv Widerberg (1970, 27–28) skrev 1970 ett debattinlägg där hon kallar denna maktobalans för ”en hinderlöpning” där det gäller för författaren att skriva ett manus som tar sig hela vägen fram till barnläsaren. Hon påtalar också risken med detta eftersom det lätt ”kan ge upphov till egendomligheter och sneda hänsynstaganden”. Det första ”hindret” på vägen mot läsaren är förlaget, som har makt att avgöra vilka manus som ska bli till böcker och påbörja sitt lopp med siktet inställt på barnläsaren. I många sammanhang anklagas förlagen för att bara se till ekonomisk vinning och att inte ta något kulturellt ansvar. Med min artikel har jag velat nyansera detta och visa hur barnlitteraturen fungerar i ett socialt sammanhang där de olika aktörerna på det barnlitterära fältet, från författare och förlag till förmedlare, är styrda av sin tids syn på barn, barnböcker och läsning.

Helene Ehriander har erhållit medel från Riksbankens Jubileumsfond för forskningsprojektet ”Förlagsredaktör Astrid Lindgren”.

Noter

¹ Inte heller i mina andra Astrid Lindgren-artiklar har jag problematiserat maktförhållandena. *Parnass* nr 1/2013 var ett temanummer om kläder, och i detta skrev jag om Kai Söderhjelm prisvinnande bok *Mikko i kungens tjänst* (1959) och hur det råkade bli fel på titel och omslagsbild på grund av tidsnöd i samband med tillkännagivandet av priset och tryckeriets sommarstängning. I antologin *Barnlitteraturens värden och värderingar* (2012) skrev jag artikeln ”Värden och värderingar hos förlagsredaktör Astrid Lindgren och Rabén & Sjögren förlag” där jag undersökte vilka värderingar som låg i tiden, och som Astrid Lindgren företrädde, utifrån en korrespondens med författaren Eva Bergold i samband med hennes författardebut. I en artikel i *Personhistorisk tidskrift* nr 2/2010 tog jag upp Astrid Lindgrens barnbokssyn, hur den barnlitterära marknaden såg ut vid den tid hon var aktiv som förlagsredaktör samt ”multiple authorship”, det vill säga hur författare påverkas av allt ifrån vänner och fruar till bokmarknad

och förläggare samt hur såväl författare som förlag anpassar sig till den rådande marknaden och den efterfrågan som finns och de värderingar som råder vid en viss tidpunkt. I en kort artikel i *De nio. Litterär kalender 2006* lyfte jag fram några brev till författare som visar hur Astrid Lindgren arbetade som förlagsredaktör.

² Om detta kan man läsa i Lena Törnqvist och Susanne Öhman-Sundén, *Ingen liten lort: Astrid Lindgren som opinionsbildare*, Rabén & Sjögren, Stockholm 2007.

³ "An editor must be willing not only to accept but welcome the experimental, the authors who are groping in new directions for new means of expressions." (Karl 1967, 38.)

⁴ *Aldrig kom den sommarn* utgavs 1989 som vuxenbok i serien En Bok för Alla.

Källor

- Astrid Lindgren är en onödig Diva. *Expressen* 11.9.1974.
- Dur Fläckman, Tomas 2012. Astrid Lindgren förläggaren. *Vi* 2/2012.
- Ehriander, Helene 2001. Alla har vi en relation till B. Wahlströms förlag. *Barn och kultur* 3/2001, 70–71.
- Ehriander, Helene 2010. Astrid Lindgren – förlagsredaktör på Rabén & Sjögren. *Personhistorisk tidskrift* 2/2010, 121–139.
- Ehriander, Helene 2006. Astrid Lindgren och Rabén & Sjögren. Gunnar Harding (red.) *De nio. Litterär kalender. 2006, Astrid*. Stockholm: Norstedts, 43–56.
- Ehriander, Helene 2003. *Humanism och historiesyn i Kai Söderhjelm's barn- och ungdomsböcker*. Lund: Lunds universitet. Litteraturvetenskapliga institutionen.
- Ehriander, Helene 2013. "Men mössan, mössan." Korrespondens mellan Astrid Lindgren och Kai Söderhjelms kring en Jukkasjärvimyssa. *Parnass*, 1/2013, 46–47.
- Ehriander, Helene 2012. Värden och värderingar hos förlagsredaktör Astrid Lindgren och Rabén & Sjögren förlag. Sara Kärrholm & Paul Tenngart (red.), *Barnlitteraturens värden och värderingar*. Lund: Studentlitteratur, 83–101.
- Gripen (sign.) 1953. Ungdomsförfattarna undrar – måste vi tigga oss fram. *Arbetaren* 23.1.1953.
- Karl, Jean 1967. A Children's Editor Looks at Excellence in Children's Literature. *Horn Book Magazine*, vol 43, Feb 1967, no 1, 34–41.
- Klevar, Åsa 1974. Astrid Lindgren är en diva. Hennes böcker behövs inte. *Expressen* 13.9.1974.
- Lindgren, Astrid 1970. Litet samtal med en blivande barnboksförfattare. *Barn och kultur*, 6/1970, 279–280.
- Lindgren, Astrid 2007. *Det gränslösaste äventyret. Om böcker, läsning och att skriva för barn*. Lena Törnqvist (red.). Stockholm: Eriksson & Lindgren.
- Reskin, Barbara F. 1990. Culture, Commerce, and Gender: The Feminization of Book Editing. Barbara F. Reskin och Patricia A. Roos (eds.), *Job Queues, Gender Queues. Explaining Women's Inroads into Male Occupation*. Philadelphia: Temple University Press, 93–110.

- Sköld Nilsson, Ann 2012. En bra bok ska vara som en gädda. Astrid Lindgren förläggaren. Stina Jofs (red.), *Rabén & Sjögren 70 år*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 10–13.
- Svedjedal, Johan 2009. Förläggaren och det litterära värdet. *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, vol. 30, nr. 1, 2009, 9–26.
- Svensson, Ragni 2014. Outsidern i centrum. Bokförläggaren Bo Cavefors i 1960- och 1970-talens svenska medielandskap. Marie Cronqvist, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Återkopplingar*. Mediehistoriskt arkiv nr 28, *Mediehistoria*. Lund: Lunds universitet, 287–285.
- Söderhjelm, Kai 1958. *Björn rymmer till fjälls*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Söderhjelm, Kai 1991. *Hellre kärlek än krig*. Stockholm: Opal.
- Söderhjelm, Kai 1953. Läsning för barn. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 20.5.1953.
- Söderhjelm, Kai 1952. *Vi i Skojar-Haga*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Törnqvist, Lena & Susanne Öhman-Sundén 2007. *Ingen liten lort: Astrid Lindgren som opinionsbildare*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Törnqvist-Verschuur, Rita 2011. *Den Astrid jag minns*, Astrid Lindgren-sällskapets skrifter 3, Vimmerby: Astrid Lindgren-sällskapet.
- Wallinder, Alvar 1987. *Vem bestämmer?* Gävle: Cikada.
- Widerberg, Siv 1970. En enda förbannad hinderlöpning. Kerstin Allroth & Christer Sundström (red.), *Barn, böcker och sambälle. En debattbok om barn och litteratur*. Stockholm: Prisma, 26–37.
- Åkerman, Petter 1992. Bokförläggare Hans Rabén. Kjell Bohlund, Pär Frank, Jan Lagerstedt & Gerd Rönnerberg (red.) *Rabén, Sjögren och alla vi andra. Femtio års förlagshistoria*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Brev, Åbo Akademis handskriftsavdelning

- Brev från Astrid Lindgren till Kai Söderhjelm 18.2.1952.
- Brev från Astrid Lindgren till Kai Söderhjelm 29.5.1952.
- Brev från Astrid Lindgren till Kai Söderhjelm 6.11.1953.
- Brev från Astrid Lindgren till Kai Söderhjelm 1.6.1955.
- Brev från Astrid Lindgren till Kai Söderhjelm, odaterat, juni 1955.
- Brev från Astrid Lindgren till Kai Söderhjelm 2.7.1955.
- Brev från Astrid Lindgren till Kai Söderhjelm 1.4.1958.
- Brev från Astrid Lindgren till Kai Söderhjelm, odaterat, april 1958.
- Brev från Astrid Lindgren till Kai Söderhjelm 4.5.1961.

- Brev från Kai Söderhjelm till Astrid Lindgren 21.2.1952.
Brev från Kai Söderhjelm till Astrid Lindgren 26.5.1952.
Brev från Kai Söderhjelm till Astrid Lindgren 14.6.1953.
Brev från Kai Söderhjelm till Astrid Lindgren 30.5.1955.
Brev från Kai Söderhjelm till Astrid Lindgren 2.6.1955.
Brev från Kai Söderhjelm till Astrid Lindgren 12.6.1955.
Brev från Kai Söderhjelm till Astrid Lindgren 23.3.1958.
Brev från Kai Söderhjelm till Astrid Lindgren 4.7.1958.
Brev från Kai Söderhjelm till Astrid Lindgren 25.5.1958.